

Inleiding: hoe kunnen we de filosofie dekoloniseren?

Grâce Ndjako, Katrien Schaubroeck & Inez Blanca van der Scheer¹

Volgens de Puerto-Ricaanse filosoof Nelson Maldonado-Torres is er in de wetenschappen, inclusief de filosofie, sprake van een dekoloniale wending. Maldonado-Torres organiseerde in Berkeley in 2005 de conferentie ‘Mapping the decolonial turn’, en is daarmee één van de spijlen in een nog steeds uitdijende gemeenschap van dekoloniale denkers. In zijn werk beschrijft hij de wending als volgt: “The decolonial turn does not refer to a single theoretical school, but rather points to a family of diverse positions that share a view of coloniality as a fundamental problem in the modern (as well as postmodern and information) age, and of decolonization or decoloniality as a necessary task that remains unfinished” (2011, 2). In dit themanummer wordt onderzocht wat de dekoloniale wending kan betekenen specifiek voor de academische filosofie.

In die academische context is het belangrijk om dekolonisatie (decolonization) te onderscheiden van dekolonialiteit (decoloniality). Terwijl dekolonisatie doorgaans verwijst naar het politieke proces van staten die zich terugtrekken uit gebieden die ze overheerst hebben (een proces dat in vele landen zou zijn afgerond), verwijzen de termen kolonialiteit en dekolonialiteit naar eigenschappen van het denken. Zelfs als een land niet langer koloniseert of gekoloniseerd wordt, blijven koloniale machtsstructuren voortbestaan in de cultuur, het onderwijs, de instituten, de (beeld)taal waarin burgers van dat land worden grootgebracht. Om van deze kolonialiteit af te geraken moet het denken worden gedekoloniseerd. De begrippen kolonialiteit en dekolonialiteit werden door de bedenker ervan, Anibal Quijano, geïntroduceerd als de donkere zijde van de moderniteit. Hij, en velen na hem, spreken steeds in drie woorden over moderniteit/kolonialiteit/dekolonialiteit. Met die samengestelde term wordt een perspectiefwissel beoogd van het dominante naar het onderdrukte discours, want wat in Europa werd ervaren als een

1. Grâce Ndjako is doctoraatsonderzoeker aan het Amsterdam School for Cultural Analysis (ASCA) van de Universiteit van Amsterdam en vertaler van Aimé Césaires *Discours sur le colonialisme (Over het kolonialisme)*, De Geus, 2022). Katrien Schaubroeck is als hoogleraar verbonden aan het Centrum voor Ethiek van de Universiteit Antwerpen, waar ze onderzoek doet in de morele psychologie en de feministische filosofie. Inez Blanca van der Scheer specialiseert zich als curator van het Amsterdam Museum in dekoloniale museumpraktijken, en doet een doctoraatsonderzoek aan de Universiteit van Amsterdam over de betekenissen van water in de Caribische literatuur. Contact: grace@gracendjako.com; katrien.schaubroeck@uantwerpen.be; i.b.vanderscheer@uva.nl. Dit artikel is vrij beschikbaar volgens de bepalingen van de Creative Commons licentie Naamsvermelding-Niet-Commercieel-GeenAfgeleideWerken (BY-NC-ND).

periode van Verlichting, vrijheid en emancipatie werd in de rest van de wereld ondergaan als een confrontatie met gewelddadige expansie- en exploitatiezucht die bovendien gerechtvaardigd werd door eurocentrische invullingen van macht en redelijkheid (Quijano 2007).

Er zijn de laatste decennia vele invullingen gegeven aan het koloniale en dekoloniale denken, vaak anders ingekleurd naargelang de geografische context van het denken. Zo wordt de dekoloniale school doorgaans geïdentificeerd met het Latijns-Amerikaanse continent dat met Nelson Maldonado-Torres, Ramon Grosfoguel, Walter Mignolo, María Lugones, Gloria Anzaldúa, Silvia Cusicanqui enkele van de belangrijkste hedendaagse auteurs en activisten van het dekoloniale denken aflevert. Zij staan in de voetsporen van de genoemde Anibal Quijano, maar ook van de bevrijdingsfilosoof Enrique Dussel, de Frans-Martinikaanse dichter-essayist Aimé Césaire en de Martinikaans-Algerijnse psychiater Frantz Fanon. De Afro-Caribische traditie verdient overigens een aparte vermelding naast de Latijns-Amerikaanse, met heel invloedrijke auteurs zoals Fanon, maar ook Sylvia Wynter, Anthony Bogues, Paget Henry en Lewis Gordon. Ook andere werelddelen kennen dekoloniale denkers die in respectievelijk Afrikaanse, Arabische of Aziatische context reflecteren en ijveren voor dekolonisatie van het denken, zoals Kwasi Wiredu, Ngũgĩ wa Thiong’o, Achille Mbembe, Léopold Senghor, Edward Said, Salman Sayyid, Homi Bhabha en Gayatri Spivak. Tussen deze auteurs is er vaak samenwerking (zo zijn Césaire en Senghor samen de grondleggers van de *négritude*-beweging), maar er zijn ook belangrijke verschillen en meningsverschillen. Aangezien de koloniale geschiedenis van de Aziatische en Arabische landen zich anders heeft voltrokken dan die van de (Latijns-)Amerikaanse, worden denkers die zich rond auteurs als Bhabha en Said verenigen doorgaans onder de noemer van het postkolonialisme geschaard. Het onderscheid tussen postkoloniaal en dekoloniaal denken, en de interne discussies zullen voor dit themanummer minder relevant zijn.

In dit themanummer wordt ten eerste nagedacht over methodes om kolonialiteit af te leren, en ten tweede ook concreet gemaakt hoe een gedekoloniseerde filosofie er zou kunnen uitzien. Kolonialiteit afleren vereist onder meer een andere manier van kijken naar de praktijk van het vertalen, zo betoogt Esha Guy Hadjadj aan de hand van filosofen Ngũgĩ, Wiredu, Spivak en Derrida in zijn bijdrage ‘Naar een politiek en poëtië van vertaling’. Opdat een tekst vertalen naar het Nederlands geen vorm van epistemisch geweld zou zijn, moet de vertaler aanvaarden dat teksten opaak zijn en vragen om een vertaling als singulier antwoord op een singuliere roep. Hoe dergelijke kritische praktijk van vertalen eruit zou kunnen zien, hangt af van werk tot werk. Maar vast staat dat, eenmaal doordrongen van de alomtegenwoordigheid van de koloniale matrix, we vertalers niet meer kunnen zien als apolitieke en anonieme ambachtslui.

Hoe een gedekoloniseerde filosofie er zou uitzien is de uitgangsvraag van de twee andere bijdragen aan dit nummer. De oproep om de discipline te dekoloniseren klinkt steeds luider. Deze oproep veronderstelt dat de filosofie, of in elk geval de filosofie die aan westerse instituten gedoceerd wordt, koloniaal gekleurd is. Met die kritiek kan bedoeld worden dat de filosofie niet divers of gevarieerd genoeg wordt ingevuld, maar dat lijkt ons niet de beste formulering van de kritiek. Ongetwijfeld is het problematisch wanneer opleidingen (al dan niet onbedoeld) de suggestie wekken dat met een inleiding tot de filosofie van Plato, Augustinus, Thomas van Aquino, Hobbes, Hume, Kant en Hegel alles wat van belang is, is gedekt. Echter, dat filosofen zich beroepen op een vaststaande canon sluit niet uit dat deze filosofen tegelijk weten dat die canon contingent is, namelijk wanneer ze aannemen dat alle kennis gesitueerd is en er geen absolute waarheidsclaims kunnen zijn. Maar net die historische contingentie van kennis kan door deze zelfde filosofen worden ingeroepen om twijfel te zaaien over de noodzaak tot dekolonisatie: alsof een gedekoloniseerde canon niet ook een momentopname zou zijn. Deze scepsis over de noodzaak tot dekolonisatie is minder overtuigend wanneer met de oproep tot dekolonisatie iets anders wordt bedoeld dan diversificatie: niet een opleiding, of een cursus of een canon maar het denken zelf moet gedekoloniseerd worden. De oproep ‘dekoloniseer het denken’ vergt uitleg en context en kennis van de betreffende theorievorming, en wanneer die ontbreekt stoot de oproep niet zelden op onbegrip. Maar op zich zou een uitspraak die bepaalde eigenschappen aan ‘het denken’ toekent een filosoof niet vreemd in de oren mogen klinken. Adorno en Horkheimer noemden het Verlichtingsdenken manipulatief, gewelddadig en logisch uitmondend in de Holocaust. Ook postmoderne filosofen hebben hun pijlen vaak gericht op het denken van de moderniteit, eerder dan op specifieke denkers en hun specifieke gedachten. Argumenteren dat het westerse denken koloniserend en onderdrukkend is, zoals dekoloniale denkers doen, toont vormelijk dus veel gelijkenissen met de lange traditie van cultuurfilosofie die de Europese geschiedenis rijk is. Inhoudelijk is er natuurlijk wel een groot verschil.

Hoe we de westerse filosofie kunnen dekoloniseren is onderzocht door filosofen in verschillende subdomeinen van de filosofie, zoals pakweg door Charles Mills, Amia Srinivasan en James Tully voor politieke filosofie, door Paul Taylor, Lewis Gordon, Monique Roelofs voor esthetica, door Kathryn Sophia Belle, Linda Martín Alcoff, Serene Khader voor de feministische filosofie, en door Boaventura de Sousa Santos en Veli Mitova voor de epistemologie. Geen van hen stelt dekolonisatie gelijk met diversificatie. In het hoofdstuk van *Decolonising the University* (2018) dat gewijd is aan filosofie (een hoofdstuk geschreven door Maldonado-Torres en collega's) leggen de auteurs uit waarom diversificatie van het curriculum niet voldoende is, of zelfs contraproductief. Door Latijns-Amerikaanse, oosterse of Afrikaanse filosofie als een onderzoeksobject in westerse instituten te bestuderen continueren we volgens hen het epistemische geweld dat eigen is aan

een zich superieur wanend en objectiverend denken. Dit roept de vraag op hoe dekoloniale filosofie zich verhoudt tot gekende methodes om oosterse wijsbegeerte te bestuderen zoals ‘fusion philosophy’ of ‘comparatieve filosofie’. Precies deze verhouding is het voorwerp van onderzoek in de bijdrage van Ady Van den Stock ‘Comparatieve filosofie zonder cultuur: enkele historische reflecties over dekolonisatie in de filosofie’. Van den Stock legt de koloniale origine van de comparatieve filosofie bloot, een discipline die nauw verwant is met de ontstaansgeschiedenis van de vergelijkende religiewetenschappen of de etnografie, allemaal disciplines van de westerse academie die het Westen beschouwen als het panoramisch uitzichtspunt van waaruit culturen vergeleken kunnen worden. Hoewel Van den Stock erkent dat hedendaagse beoefenaars van de comparatieve filosofie zich niet noodzakelijk vereenzelvigen met deze superieure uitgangspositie, dringt hij aan op een kritisch zelfbewustzijn aangaande het gebruik van de termen ‘cultuur’ of ‘beschaving’ waaruit de erfenis van de koloniale ontstaansgeschiedenis nog blijkt. Pluralisme of relativisering van de eigen kennis impliceert immers niet noodzakelijk inclusiviteit en openheid vanuit gelijkwaardigheid.

Een filosofie die vanuit een liberale Verlichtingsgeest van tolerantie pluralistisch wil zijn, gaat volgens dekoloniale denkers dus niet ver genoeg: ze stelt zichzelf, haar interne structuren en haar eigen mogelijkheidsvoorwaarden niet in vraag. Het westerse ‘beschavingsproject’ van de Moderne Tijd ging immers hand in hand met de onderdrukking en vernietiging van alles wat als niet-beschaafd werd gebrandmerkt. Grote Verlichtingsdenkers als Kant en Hume leverden argumenten voor de slavernij en de kolonisatie. Velen hebben beargumenteerd dat racisme geen ongelukkige fout in de marge van de Moderne Tijd was maar een inherente bouwsteen van de Verlichting, en van het liberale, democratische Europa waartoe het heeft geleid (bijv. Eze 1997, Mills 1997, Grosfoguel 2013). Eenmaal dit pijnlijke stuk ontstaansgeschiedenis van de moderne filosofie is erkend, moet ook de erfenis ervan tot op vandaag onderzocht worden. Dit leidt niet alleen tot een bevraging en herziening van de canon maar ook, in verschillende domeinen van de filosofie, tot de mogelijkheid om gedekoloniseerde filosofie te bedrijven. De bijdrage van Dirk Lafaut toont hoe deze mogelijkheid gerealiseerd kan worden in het subdomein van de bio-ethiek. Gezien de historische betrokkenheid van medische instellingen in het koloniale project, kan het racisme in onze hedendaagse gezondheidszorg niet afgedaan worden als een ongelukkig toeval. Dat bio-medische theorievorming er niet in slaagt om dit structurele racisme aan te kaarten en aan te pakken, heeft volgens Lafaut te maken met de gehuldigde mythe van neutraliteit en kleurenblindheid. In plaats van contractuele modellen die autonomie en ‘informed consent’ tot de kern van de bio-ethiek te maken, stelt Lafaut voor om inzichten over macht en kennis, en over relationele autonomie uit de feministische bio-ethiek en de dekoloniale feministische theorie centraal te stellen in theorie en praktijk van een ethische gezondheidszorg.

Dit themanummer over dekoloniale filosofie uitgebracht in het Nederlands in een tijdschrift dat financiële en institutionele ondersteuning geniet van instellingen stevig ingebed in de onderwijsinfrastructuur van het globale Noorden, is op zichzelf geen volmaakt product van dekolonialiteit. Er is ten eerste het gevaar dat het dekolonialisme-debat gekaapt wordt door het globale Noorden, wat een performatieve contradictie zou zijn: de nood aan dekolonisatie zou net de blik moeten afwenden van het Noorden naar activiteit en denkwerk elders in de wereld (Moosavi 2020). Dekolonisatie is mislukt wanneer het neerkomt op de beslissing van witte academici om ‘op de kar te springen’ zonder hun privileges op te geven. Ten tweede hebben Tuck & Yang (2012) een goed punt wanneer ze de neiging van academische filosofie hekelen om van dekolonisatie een modetrend of metafoor te maken. Daarbij aansluitend heeft de Boliviaanse sociologe en activiste Silvia Rivera Cusicanqui treffend gesteld dat “the decolonial is a fashion, the postcolonial a desire and the anti-colonial a struggle” (2020). Voor intellectuelen als Cusicanqui is het verzet tegen de erfenis van een koloniale geschiedenis geen theoretisch interessante invalshoek, maar een dagelijkse strijd met een concrete inzet en praktische consequenties. Andere dekoloniale denkers die hun brood verdienen in opleidingen ‘decolonial studies’ aan westerse universiteiten hebben zich tegen deze kritiek van Cusicanqui verzet door te argumenteren dat dekolonialiteit als een intellectueel project nodig is om theoretisch te expliciteren wat in de praktijk gebeurt (Mignolo & Walsh 2018).

Hoe dan ook, de theorievorming over dekolonialiteit staat vaak op gespannen voet met de praktijk ervan. Dat gegeven is geïmpliceerd in wat dekolonialiteit vooronderstelt. Dekolonisatie voltrekt zich immers, per definitie, in de context van een geschiedenis van kolonisatie. Voor filosofie betekent dat dat ook dekoloniale denkers niet onmiddellijk kunnen ontsnappen aan de denkkaders die ze verwerpen, zoals marxistische of andere Europese tradities. Evenmin is het eenvoudig voor hen om de in hun theorie geproblematiseerde onderwijsinstellingen en onderwijspraktijken te vermijden bij het ontwikkelen van hun theorieën: ze publiceren in tijdschriften die in handen zijn van uitgeverijen in het globale Noorden, ze introduceren hun studenten in de geschiedenis van de westerse wijsbegeerte om hen de beste kansen te geven op onderzoeksbeurzen later (studenten wijsbegeerte in New Delhi of Ibadan kennen de filosofie van Descartes, Kant en de logisch positivisten beter dan die van filosofen uit hun eigen traditie), ze schrijven in westerse talen. Zoals door Hadjadj in zijn bijdrage wordt vermeld, pleit Ngūgī Wa Thiong’o ervoor dat Afrikaanse filosofen in hun moedertaal schrijven. Ook de noodzaak om überhaupt te publiceren zorgt bij sommige anti-koloniale denkers voor spanning. Het zou namelijk het idee van de filosofie als praktijk die per definitie schriftelijk is veronderstellen. Zij vragen aandacht voor de orale traditie. Ook de verwevenheid van het kolonialisme met het kapitalisme (zie Batthacharya 2017, Bhambra e.a. 2018) zorgt ervoor dat verandering steeds op vele vlak-

ken tegelijk moet gebeuren, en dat men daarom als dekoloniaal denker of activist moet leren omgaan met onafgewerkte agenda's en stapsgewijze zelfbevrijding. Dekolonialiteit of postkolonialiteit vraagt om andere inspanningen, andere ingrepen naargelang de context waarin men filosofeert. Zonder te pretenderen dat wij weten hoe een gedekoloniseerde filosofie er precies uitziet, denken we wel dat het een oncomfortabel en ongemakkelijk proces is. Dekolonisatie moet pijn doen, anders is ze verworpen tot een metafoor.

In de Lage Landen heeft het dekoloniale denken algemeen ingang gevonden in de departementen sociologie, politicologie, antropologie, kunsttheorie, (Spaanse, Chinese, en andere) taalkunde en geschiedenis. Dankzij auteurs zoals Koen Bogaerts (*In het spoor van Fanon*), Gloria Wekker (*Witte Onschuld*), Christiane Stallaert (*Het verdriet van Spanje*), Olivia Rutazibwa (*Het einde van de witte wereld*), Anton de Kom (*Wij Slaven van Suriname*), Philomena Essed (*Alledaags Racisme*), Mathieu Zana Etambala (*Veroverd, bezet, gekoloniseerd; Congo 1876 – 1914*) en Matthias de Groof (*Lumumba in the arts*) worden ideeën uit het dekoloniale denken besproken, gedeeld en onderzocht in de Vlaamse en Nederlandse departementen van de genoemde disciplines. In vergelijking beweegt er weinig rond het thema aan filosofie-departementen. Een nuttig overzicht van initiatieven aan Vlaamse universiteiten rond het koloniaal verleden dat is opgesteld door een interuniversitaire werkgroep van de VLIR (zie <https://vlir.be/publicaties/koloniaal-verleden/>), vermeldt slechts een handvol filosofische initiatieven, waarvan de workshop 'Decolonizing Philosophy' georganiseerd in april 2021 door doctoraatsstudenten aan de Universiteit Antwerpen een aparte vermelding verdient. Aan Nederlandse zijde vermelden we graag de OZSW winter school 'Philosophy and Decolonisation' gecoördineerd door Yolande Jansen (Universiteit van Amsterdam) die loopt van februari tot mei 2023 (zie <https://www.ozsw.nl/activity/philosophy-and-decolonization/>). Dit jaar wordt bovendien de Spinozaleerstoel aan de Universiteit van Amsterdam bekleed door Linda Martín Alcoff, die op 16 mei en op 8 juni een lezing zal geven over de impact van het kolonialisme op de huidige epistemologie. Wij zouden het erg op prijs stellen om nieuws te vernemen over andere initiatieven, werkgroepen, workshops die in de geest van dit themanummer onderzoeken hoe we de filosofie kunnen dekoloniseren.

Bibliografie

- Bhambra G., Gebrial D. and Nişancıoğlu K. 2018. *Decolonizing the University*. Londen: Pluto Press.
- Bhattacharya T. 2017. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. Londen: Pluto Press.
- Cusicanqui, S. R. 2020. *Ch'ixinakax utxiwa: On Decolonising Practices and Discourses*, Cambridge: Polity.

- Eze, E.C. 1997. *Race and the Enlightenment: A Reader*, London: Blackwell.
- Grosfoguel R. 2013 "The Structure of Knowledge in Westernized Universities: Epistemic Racism/Sexism and the Four Genocides/Epistemicides of the Long 16th Century." *Human Architecture. Journal of the sociology of self-knowledge* 11(1): 73-90.
- Maldonado-Torres, N. 2011. "Thinking through the Decolonial Turn: Post-continental Interventions in Theory, Philosophy, and Critique—An Introduction." *Transmodernity* 1 (2): 1-15.
- Maldonado-Torres N., R. Vizcaino, J. Wallace, Jeong Eun Annabel We. 2018. "Decolonising Philosophy." In *Decolonizing the University*. red. G. Bhabra, D. Gebrial & K. Nişancıoğlu. London: Pluto Press, pp. 64-90.
- Mignolo W. & Walsh C. 2018. *On Decoloniality: Concepts, Analytics, Praxis*. Cornell: Duke University Press.
- Mills, C. 1997. *The Racial Contract*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Moosavi, L. 2020. "The Decolonial Bandwagon and the Dangers of Intellectual Decolonisation." *International Review of Sociology* 30 (2): 332-354.
- Quijano, Anibal. 2007. "Coloniality and Modernity/Rationality." *Cultural Studies* 21: 68-178.
- Tuck, E. & Yang K.W. 2012. "Decolonization is not a metaphor." *Decolonization: Indigeneity, Education & Society* 1 (1): 1-40.